

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-95>

УДК 334.722:330.34

МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ТА ВИКЛИКИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN UKRAINE: STATUS, TRENDS, AND CHALLENGES DURING MARTIAL LAW

Дюк Анна Андріївнадоктор економічних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6480-0558>**Чаланов Владислав Васильович**аспірант,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6312-2661>**Diuk Anna, Chalanov Vladyslav**

Vinnytsia National Agrarian University

У статті розглядаються поточний стан та основні засади діяльності малого та середнього бізнесу на про-
тязі 2022–2024 років. Виявлені основні тенденції, сформовані основні проблемні питання, які впливають на
бізнес-процеси. Проаналізовано значення малого та середнього бізнесу у економіці держави, його реакцію на
суспільні процеси й вклад у соціальну стабільність. Досліджено нормативно-правову базу, згідно якої відбува-
ється сегментування бізнесу по категоріях, зокрема Господарський кодекс та Закон України «Про бухгалтер-
ській облік». Проведено короткий огляд ситуації у вітчизняній економіці, яка сталася в результаті тривалого
ведення бойових дій, які почалися у 2014-му з початком введення режиму АТО й продовжуються з початком
введення військового стану. Розглянуто процеси, які можуть допомогти подолати наслідки тривалої рецесії.
З'ясовано, що стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу є необхідною умовою розбудови країни
у воєнні та повоєнні роки.

Ключові слова: малий бізнес, мікробізнес, середній бізнес, криза, конкурентоздатність, економіка.

The article examines the current state and fundamental principles of the operation of small and medium-sized enterprises (SMEs) in Ukraine during the period of 2022-2024. The main trends have been identified, and main issues affecting business processes have been outlined. The significance of small and medium-sized enterprises in the national economy, their response to social processes, and their contribution to social stability have been analyzed. The regulatory framework governing business segmentation by categories, including the Commercial Code and the Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting», has been studied. A brief overview of the situation in the domestic economy is provided, which has resulted from the prolonged military conflict that began in 2014 with the start of the Anti-Terrorist Operation (ATO) and continues with the introduction of martial law. The processes that can help overcome the consequences of the prolonged recession are discussed. It has been found that stimulating the development of small and medium-sized businesses is a necessary condition for the reconstruction of the country during and after the war. Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a very important role in maintaining the economic stability of any country, especially during times of crisis. In Ukraine, enterprises that belong to medium, small and micro-businesses (SMEs) have always been an important source of jobs and innovation, as well as the basis for the development of the local economy. However, with the introduction of martial law in the country, this sector of the economy faced unprecedented challenges that significantly complicated its functioning and development. The war has led to significant changes in the business environment of Ukraine, which has significantly affected the situation of SMEs. Some companies were forced to cease operations, some were destroyed or lost access to important markets and suppliers. The biggest challenges for entrepreneurs were the destruction of infrastructure, the long process of continuous mobilization, which caused a shortage of workers,

a decrease in the solvency of the population, and logistical problems. In such conditions, small and medium-sized businesses have to not only adapt to new realities, but also take into account many aspects, one of which is the difficulty of obtaining support from the state and its financial institutions, as well as the complicated booking process.

Keywords: small business, microbusiness, medium-sized business, crisis, competitiveness.

Постановка проблеми. Малі та середні підприємства (МСП) відіграють дуже важливу роль у підтримці економічної стабільності будь-якої країни, особливо під час кризи. В Україні підприємства, які відносяться до середнього, малого та мікробізнесу (МСБ), завжди були важливим джерелом робочих місць та інновацій, а також основою для розвитку місцевої економіки. Проте із запровадженням у країні воєнного стану цей сектор економіки зіткнувся з безпрецедентними викликами, які суттєво ускладнили його функціонування та розвиток.

Війна призвела до значних змін у бізнес-середовищі України, що суттєво вплинуло на становище компаній, що відносяться до МСБ. Деякі компанії були змушені припинити діяльність, деякі були знищені або втратили доступ до важливих ринків і постачальників. Найбільшими викликами для підприємців стали руйнування інфраструктури, тривалий процес безперервної мобілізації, що спричинив дефіцит робочих рук, зниження платоспроможності населення та логістичні проблеми. У таких умовах малому та середньому бізнесу доводиться не лише пристосовуватись до нових реалій, а й враховувати багато аспектів, одним із яких стало ускладнення можливості отримувати підтримку від держави та її фінансових інститутів, а також складний процес бронювання.

Однак, незважаючи на ці труднощі, підприємства МСБ в Україні виявляють значну стійкість і адаптивність. Багато підприємців знаходять нові способи ведення бізнесу, у тому числі за допомогою інтернет-маркетингу та застосування віддаленої праці і аутсорсингу у некритичних процесах, розширюють свою присутність на зовнішніх ринках і адаптують свої продукти (товари та послуги) до нових потреб суспільства. Такі тенденції свідчать про те, що малі та середні підприємства залишаються важливим елементом економічної системи навіть у найважчі часи.

У зв'язку з цим вивчення стану, тенденцій розвитку та ключових викликів, з якими стикається малий та середній бізнес в умовах воєнного стану, є надзвичайно актуальним. Це дозволить не тільки оцінити вплив військових дій на цей сектор, а й визначити

можливі шляхи його підтримки та розвитку в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку малого та середнього підприємництва, його потребам та перспективам присвячено значна кількість наукових публікацій вітчизняних економістів. Зокрема, у працях В. Марченко, С. Бортник та інших акцентується увага на структурних проблемах функціонування МСБ, інституційних бар'єрах та механізмах державної підтримки суб'єктів підприємництва в умовах трансформаційної економіки [1; 7].

Дослідження поняття підприємництва як соціально-економічного явища, з одного боку, а з іншого як господарська система, у якій створюються продукти для задоволення потреб; механізм винайдення нових процесів, утворення ринків. Економічна архітектура розвитку підприємництва вибудовується його функціями, цілями, завданнями, які спрямовані на отримання прибутку, але у процесі суспільного перевтілення це явище, інститут організаційно-економічно соціалізується, що представлено в дослідженнях таких науковців як А. Дюк [4].

У науковій літературі також наявні дослідження щодо інноваційних підходів до ведення бізнесу, особливо у контексті цифровізації. Проте, слід зазначити недостатню кількість робіт, які б комплексно розглядали економічні аспекти розвитку малого та середнього підприємництва в регіональному розрізі, зокрема на рівні малих міст і сільської місцевості. Особливо актуальним залишається брак досліджень, присвячених економічному потенціалу Подільського регіону та перспективам розвитку МСБ у різних сферах, у т.ч. на територіях його малих територіальних громад.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у наукових розробках, що дозволили б поглибити розуміння ролі МСБ як чинника стабілізації місцевої економіки в умовах сучасних викликів, зокрема пов'язаних із війною, демографічними змінами та децентралізацією.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є висвітлення та конкретизація підприємництва з точки зору його розміру, визначення його проблем, та аналіз шляхів покращення умов його ведення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок розвитку малого та середнього підприємництва в Україні почався ще наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття, разом з отриманням країною незалежності. Малий та середній бізнес є специфічним сектором економіки, який є не тільки основою роздрібної торгівлі та надання послуг, але й основою невеликих виробництв. Він дуже швидко наповнює ринок товарами та послугами, але крім того – забезпечує працевдатне населення робочими місцями. Останній аспект особливо важливий для сільської місцевості та районних центрів у розрізі постійного відтоку молоді у великі міста, або навіть закордон, ціллю якого є можливість працевлаштування та отримання гідної заробітної плати.

Розвиток малого та середнього підприємництва, в певному сенсі, визначає таке фундаментальне поняття, як економічна свобода. Це досягається завдяки наданням доступу до ринків, що розвиваються, включення у процес конкуренції між учасниками цих ринків та викликає зменшення монополістичного впливу великих підприємств на рівень цін для кінцевого споживача.

Нормативно-правовою основою діяльності малих та середніх підприємств є Конституція України. Так, у ч. 1 статті 42 Конституції України визначене та закріплено право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом [6]. Це створює правову основу для розвитку підприємництва, у т.ч. малого та середнього бізнесу (МСБ) При класифікації підприємств, законодавство України спирається на Господарський кодекс України та Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», які регламентують організаційно-економічні засади функціонування підприємств різних форм власності [2; 5].

Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», незалежно від організаційно-правової форми власності, мікропідприємствами визначають «підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 350 тисяч євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро включно;

- середня кількість працівників – до 10 осіб включно» [5].

Господарський Кодекс визначає, що «суб'єктами мікропідприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [2].

Що ж до підприємств малого та середнього бізнесу, використовуються такі формулювання. Малими підприємствами у Законі [5] називають «підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро включно;
- середня кількість працівників – до 50 осіб включно».

Господарський Кодекс трактує підприємства малого бізнесу, наступними формулюваннями:

- «фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує

суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [2].

Що ж до середніх, то такими, згідно Закону [5] є «підприємства, які не відповідають критеріям для малих підприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 20 мільйонів євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 мільйонів євро включно;
- середня кількість працівників – до 250 осіб включно».

А згідно Господарського Кодексу [2], середніми є ті підприємства, що не підпадають під визначення категорій, мікро-, малих та великих підприємств.

Узагальнити викладену інформацію можна розглянувши таблицю 1, яка сформована на критеріях Господарського кодексу України, щодо розміру підприємства, а також таблицю 2, яка базується на вимогах Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Вказані системи критеріїв оцінюють підприємства за дещо різними показниками й збіга-

ються лише за аналізом середньорічної кількості працівників суб'єкта господарювання.

Враховуючи європейський вектор розвитку вітчизняної економіки, треба розраховувати на подальшу уніфікацію законодавства, у відповідності до європейських критеріїв.

З настанням бойових дій на території України, бізнес стикнувся з наступними проблемами:

1. Руйнування інфраструктури – воєнні дії призвели до руйнування важливої інфраструктури на значній території нашої держави, особливо у тих регіонах, які традиційно вважались промисловими, такої як транспортні шляхи, складські приміщення та виробничі потужності. Це напругу ускладнило процеси, пов'язані з виробництвом та знизило конкурентоспроможність бізнесу;

2. Проблеми з логістикою – через руйнування доріг, мостів та інших транспортних шляхів, а також блокування окремих територій, доставка товарів стає все більш складною та дорогою. Це впливає на терміни поставок і підвищує ризики для бізнесу.

3. Зменшення попиту – через падіння доходів, купівельна спроможність населення знизилася. Люди більше орієнтуються на базові потреби, такі як продукти харчування, енергонезалежність та безпека, що знижує попит на багато інших товарів та послуг. В наслідок

Таблиця 1

Класифікація підприємств малого та середнього бізнесу (згідно ГКУ)

Показники (згідно Господарського Кодексу України)	Підприємства малого та середнього бізнесу		
	Мікропідприємства	Малі підприємства	Середні підприємства
Середня кількість працівників (осіб)	до 10	10-50	50-250
Рідний дохід (млн євро)	до 2	2-10	10-50

Джерело: сформовано на основі [2]

Таблиця 2

Класифікація підприємств малого та середнього бізнесу (згідно ЗУ «Про бухгалтерський облік»)

Показники (згідно Закону України «Про бухгалтерський облік»)	Підприємства малого та середнього бізнесу		
	Мікропідприємства	Малі підприємства	Середні підприємства
Середня кількість працівників (осіб)	до 10	10-50	50-250
Чистий дохід (млн євро)	до 0,7	0,7-8	8-40
Балансова вартість активів (млн євро)	до 0,35	0,35-4	4-20

Джерело: сформовано на основі [5]

цього, особливо страждають підприємства, що працюють у сфері послуг і виробництва товарів не першої необхідності.

4. Проблеми з фінансуванням – банківська система в умовах війни стає все менш стабільною, значно пришвидшилися інфляційні процеси. Кредити на виробничі потреби та поповнення обігових коштів стають менш доступними, процентні ставки зростають, а інвестори бояться вкладати кошти в ризиковані регіони. Це ускладнює залучення капіталу для продовження або відновлення бізнесу.

5. Мобілізація та нестача робочої сили – напевно, одна з головних проблем, через те, що багато чоловіків, які могли б працювати в бізнесі, залучені на фронті. Це створює дефіцит кваліфікованої робочої сили, що постійно збільшується та ускладнює виробничі процеси, знижуючи ефективність роботи підприємств або навіть призводить до їх ліквідації.

Це впливає на загальне зменшення кількості суб'єктів підприємницької діяльності, не залежно від організаційно правової форми господарювання.

Якщо брати за основу тезис, що роком початку АТО, яка згодом трансформувалася у повноцінний воєнний конфлікт ми вважаємо 2014-й рік, то можна стверджувати, що у порівнянні з останнім мирним (тобто 2013-м) роком, кількість суб'єктів малого бізнесу скоротилася приблизно на 34 відсотки у перший рік масштабних воєнних подій,

а кількість суб'єктів середнього бізнесу – майже на 22%.

Причини, якими можна було б пояснити відносно більшу стійкість середніх підприємств до форс-мажорних обставин достатньо: це може бути й спрощений та швидкий процес залучення кредитів для поповнення обігових коштів, й більша кількість товарного залишку, можливість закупки товарів більшими партіями, що впливає на розмір оптової знижки у виробників тощо.

Також, доцільно розглянути динаміку зміни обсягу реалізованої продукції за цей же період, щоб зрозуміти процеси, які відбувалися у вказаний період більш об'єктивно.

На перший погляд може здатися, що попри зменшення загальної кількості суб'єктів господарювання у порівнянні з останнім мирним роком, яким є 2013-й рік, обсяг реалізованих ними товарів та послуг не тільки не зменшився, а навпаки – збільшився. Якщо порівнювати відповідні показники 2013-го та 2022-го року, можна було б стверджувати, що обсяги реалізації продукції малого та середнього бізнесу зросли на 266,54% та 247,94% відповідно. Але треба розуміти, що дані цифри вказані у національній валюті. Проте, курс української гривні відносно американського долара та євровалюти значно змінився: гривня знецінилася в декілька разів. Таким чином, якщо порівняти обсяг реалізованих товарів та послуг у 2013-му та 2022-му році у доларах США, то ситуація виглядає дещо по іншому.

Таблиця 3

Динаміка зміни кількості суб'єктів МСБ 2013–2022 рр.

Роки	Кількість суб'єктів господарювання малого та середнього підприємництва, одиниць					
	Суб'єкти малого та мікропід- приємництва (од.)	Динаміка		Суб'єкти середнього підприєм- ництва (од.)	Динаміка	
		до поперед- нього року	до 2013-го року		до поперед- нього року	до 2013-го року
2013	373809	-	-	18859	-	-
2014	324598	-13,16%	-	15906	-15,66%	-
2015	327814	+0,99%	-12,30%	15203	-4,42%	-19,39%
2016	291154	-11,18%	-22,11%	14832	-2,44%	-21,35%
2017	322920	+10,91%	-13,61%	14937	+0,71%	-20,80%
2018	339374	+5,10%	-9,21%	16057	+7,50%	-14,86%
2019	362328	+6,76%	-3,07%	17751	+10,55%	-5,88%
2020	355708	-1,83%	-4,84%	17602	-0,84%	-6,67%
2021	352722	-0,84%	-5,64%	17502	-0,57%	-7,20%
2022	246647	-30,07%	-34,02%	14783	-15,54%	-21,61%

Джерело: сформовано на основі [3]

Таблиця 4

Динаміка зміни обсягів реалізованої продукції суб'єктами МСБ 2013–2022 рр.

Роки	Обсяги реалізованої продукції (товарів та послуг) суб'єктами малого та середнього підприємництва					
	Суб'єкти малого та мікропід- приємництва (тис. грн)	Динаміка		Суб'єкти середнього підприєм- ництва (тис. грн)	Динаміка	
		до поперед- нього року	до 2013-го року		до поперед- нього року	до 2013-го року
2013	513644147,80	-	-	942923055,60	-	-
2014	616086215,80	+19,94%	-	1046728694,30	+11,01%	-
2015	745058778,60	+20,93%	+45,05%	1264937838,90	+20,85%	+34,15%
2016	1014203794,50	+36,12%	+97,45%	1622317009,10	+28,25%	+72,05%
2017	1319332391,10	+30,09%	+156,86%	1970221736,30	+21,44%	+108,95%
2018	1605385409,80	+21,68%	+212,55%	2247973656,50	+14,10%	+138,40%
2019	1971187073,00	+22,79%	+283,77%	2507601509,30	+11,55%	+165,94%
2020	2327115603,10	+18,06%	+353,06%	2509824234,90	+0,09%	+166,17%
2021	2940637707,50	+26,36%	+472,50%	3289634374,80	+31,07%	+248,88%
2022	1882735645,60	-35,98%	+266,54%	3280846996,70	-0,27%	+247,94%

Джерело: сформовано на основі [3]

Розглянемо динаміку зміни офіційного курсу Національного Банку України щодо іноземних валют, який офіційно встановлюється регулятором для відображення в бухгалтерському обліку, для операцій НБУ з ДКСУ та в інших випадках, визначених законодавством [8].

З таблиці 5 видно, українська національна валюта послідовно втрачала свою вартість відносно Долара США та Євро і станом на

01.12.2022 р. здешевшала на 357,51% та 249,04% відповідно, відносно вказаних валют.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що при розгляді офіційних даних щодо реалізації товарів та послуг суб'єктами господарювання, доцільно їх порівнювати зі зміною курсу національної валюти за відповідний період.

Попри численні виклики, з якими стикається малий та середній бізнес (МСБ) в Україні під час воєнного стану, існує низка

Таблиця 5

Динаміка зміни офіційного курсу гривні 2013–2022 рр.

Роки	Офіційний курс гривні щодо окремих іноземних валют					
	Долар США	Динаміка		Євро	Динаміка	
		до поперед- нього року	до 2013-го року		до поперед- нього року	до 2013-го року
01.12.2013	7,993	-	-	10,864	-	-
01.12.2014	15,056	+88,36%	-	18,795	+73,00%	-
01.12.2015	23,948	+59,06%	+199,61%	25,335	+34,80%	+133,20%
01.12.2016	25,559	+6,73	+219,77%	27,182	+7,29%	+150,20%
01.12.2017	27,156	+6,25%	+269,75%	32,177	+18,38%	+196,18%
01.12.2018	28,390	+4,54%	+255,19%	32,329	+0,47%	+197,58%
01.12.2019	24,036	-15,34%	+200,71%	26,451	-18,18%	+143,47%
01.12.2020	28,496	+18,56%	+256,51%	34,146	+29,09%	+214,30%
01.12.2021	27,214	-4,50%	+240,47%	30,922	-9,44%	+184,63%
01.12.2022	36,569	+34,38%	+357,51%	37,920	+22,63%	+249,04%

Джерело: сформовано на основі [8]

можливостей, які можуть стати основою для майбутнього розвитку підприємництва. Ці можливості базуються на підтримці держави, міжнародної спільноти, а також зміні ринкових умов та поведінки споживачів.

1. Програми підтримки бізнесу:

– Державні програми: Український уряд активно запроваджує ініціативи для підтримки підприємців. Однією з найважливіших є програма кредитування «5-7-9%», що дозволяє підприємцям отримати доступ до фінансових ресурсів за пільговими ставками. Також існують механізми компенсації процентних ставок для бізнесів, які постраждали від воєнних дій.

– Міжнародні грантові програми: У рамках співпраці з міжнародними організаціями (ЄБРР, ООН, Світовий банк, ЄС), українські підприємці отримують доступ до грантів та пільгового фінансування. Наприклад, Європейський банк реконструкції та розвитку запустив спеціальні гранти для українських підприємств, спрямовані на адаптацію бізнесу до нових умов, відновлення діяльності або перенесення виробництва.

2. Відкриття нових експортних ринків:

– Зростання експорту в ЄС: У травні 2022 року Європейський Союз тимчасово скасував мита на українські товари. Це дало українським підприємцям можливість розширити свої ринки збуту, особливо для аграрної продукції, харчової промисловості, текстилю та меблів. Така тимчасова підтримка створює перспективи для зміцнення позицій українських товарів на ринках Європи навіть після війни.

– Угода про спрощення митних процедур з іншими країнами: Україна уклала або переглянула ряд торгових угод із країнами, які спрощують процедури митного оформлення та знижують бар'єри для українських товарів. Це полегшує вихід на нові ринки і дає можливість диверсифікувати ринки збуту.

– Розвиток інноваційних та технологічних галузей: Особливо актуальними стали продукти з високою доданою вартістю, включаючи технології, IT-рішення, продукти для оборонного комплексу та цифровізація послуг.

3. Цифровізація бізнесу:

– Перехід у цифровий формат. Війна прискорила тенденцію переходу бізнесу до онлайн-простору. Багато підприємств, які раніше були орієнтовані на фізичну присутність (роздрібна торгівля, сфера послуг), почали розвивати онлайн-продажі через платформи електронної комерції. Цей тренд дозволяє розширювати клієнтську базу,

оскільки українські підприємці можуть продавати товари та послуги не лише на внутрішньому ринку, але й за кордоном.

– Державні ініціативи з цифровізації. Програма «Дія. Бізнес», що була започаткована до війни, значно розширила свої можливості. Платформа надає підприємцям доступ до навчальних матеріалів, консультацій, а також можливостей для ведення бізнесу онлайн.

– Розвиток E-commerce та Fin-Tech. Із зміною споживчої поведінки та зростанням попиту на безконтактні послуги значний розвиток отримав сектор електронної комерції та фінансових технологій. Це відкриває нові можливості для бізнесів, пов'язаних з онлайн-продажами, цифровими платежами та фінансовими інструментами.

4. Виробництво для потреб війни:

– Виробництво товарів для оборони. В умовах війни зросла потреба в товарах і послугах для військових, що створює можливості для підприємств, які можуть виробляти спорядження, одяг, продукти харчування, медичне забезпечення тощо. Це відкриває нові сегменти ринку для українських підприємців.

– Відновлення інфраструктури після війни. Після закінчення війни очікується значний попит на будівельні матеріали та послуги для відновлення інфраструктури, житла, мостів, доріг, шкіл та лікарень. Це створює потенціал для розвитку як великих, так і малих будівельних компаній та виробників будівельних матеріалів.

– Сільське господарство та відновлення агросектору. Агропромисловий комплекс, особливо в постраждалих регіонах, матиме попит на інвестиції у відновлення земель, техніки та модернізацію виробничих процесів, що створить нові можливості для МСБ в аграрному секторі.

5. Волонтерство та соціальні підприємства.

– Розвиток соціального підприємництва. Війна активізувала волонтерські рухи та створення соціальних підприємств, які надають допомогу постраждалим від війни, військовим та переселенцям. Соціальні підприємства отримують значну підтримку від міжнародних грантових програм, що сприяє їх розвитку.

– Взаємодія бізнесу та громади. В умовах війни багато підприємців розвивають нові форми взаємодії з громадами та волонтерськими організаціями, що дозволяє їм зберігати конкурентоспроможність та робочі місця.

Висновки. Досліджено стан малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні у період воєнних дій. Визначено основні проблеми, що гальмують його розвиток. Встановлено, що якщо до 2014-го року, розв'язання проблем МСБ більшою мірою залежало від діяльності самих підприємців, від їх вміння оперативно реагувати на зміни ринкових умов, то під час воєнних дій у країні, особливо після 2022-го року, вирішення проблем не може відбуватися без активної державної підтримки.

Встановлено, що з 2013-го по 2022-й рік відбулося значне скорочення кількості суб'єктів малого та середнього бізнесу на 34,02% та 26,61% відповідно. Це свідчить про те, що даний формат підприємницької діяльності є максимально чутливим до форс-мажорних обставин і потребує захисту від держави.

Таким чином, ми можемо відмітити, що мале та середнє підприємництво в Україні на протязі останніх років постійно проходить перевірку на стійкість. Треба визнати те, що нестабільна економічна ситуація як в межах країни, так і у основних держав-партнерів, яка була викликана обмеженнями, що були впроваджені під час епідемії COVID-19, призвела до відпрацювання вміння швидко та гнучко діяти у вітчизняних підприємців. А це, в свою чергу, допомогло встояти та продовжувати працювати під час швидкої інфляції, нестачі робочих рук та обмеження доступу для поповнення обігових коштів, спричинені активною фазою бойових дій.

Зазначені проблеми можуть бути вирішені за допомогою кваліфікованого втручання держави, завдяки гнучкій монетарній політиці, полегшення механізму бронювання та його прозорості, впровадження електронних механізмів документообігу у взаємодії з вій-

ськовими адміністраціями, задля виключення корупційних складових під час вилучення транспортних засобів, задіяних у бізнесі, надання швидкого доступу для отримання кредитних коштів під невеликий процент у фінансових установах, які належать державі.

Прискорення процесів цифровізації та впровадження нових технологій у веденні бізнесу. Держава повинна підтримувати розвиток електронної комерції, фінансових технологій та впровадження автоматизованих бізнес-рішень, щоб підприємці могли ефективніше управляти своїми ресурсами навіть у кризових умовах. Платформа «Дія» може розширити свої можливості, зокрема, надавати більше інтегрованих послуг для бізнесу в онлайн-форматі, що зменшить адміністративне навантаження та сприятиме швидкому отриманню послуг.

Дуже важливим фактором є стимулювання інновацій та підприємницької освіти.

Необхідно підтримувати інноваційні проекти та стартапи, особливо у сферах ІТ, оборонних технологій, агротехнологій та медицини. Війна дала поштовх для розвитку ряду новаторських ідей, що можуть стати основою для майбутніх успішних бізнесів. Освітні програми для підприємців, спрямовані на підвищення їхньої кваліфікації та адаптацію до нових реалій (наприклад, курси з управління кризою, цифрового маркетингу, експорту) також сприятимуть більш швидкому відновленню сектору МСБ.

Для післявоєнного відновлення країни МСБ стане ключовим гравцем, забезпечуючи відбудову інфраструктури, створення робочих місць та економічне зростання. Однак для цього необхідні зусилля як з боку держави, так і міжнародних партнерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бортнік С. Функціонування малого і середнього підприємництва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-46> (дата звернення: 29.04.2025)
2. Господарський Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 2.05.2025)
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.04.2025)
4. Дюк А.А. Еволюційні аспекти становлення теорії й практики розвитку підприємництва у системі ринку. Науковий погляд: економіка та управління. 2023. № 2 (82). С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-7>
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 5.05.2025)
6. Конституція України. URL: [https://www.president.gov.ua/ua/documents/ constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii](https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii) (дата звернення: 1.04.2025)

7. Марченко В. М. Основи підприємницької діяльності : підручник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с.
8. Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 15.04.2025)

REFERENCES:

1. Bortnik S. (2022) Funktsionuvannia maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektvy rozvytku [Functioning of small and medium-sized enterprises in Ukraine: current state and development prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, no. 36. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-46>
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (accessed May 2, 2025)
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed April 29, 2025)
4. Diuk A. A. (2023) Evoliutsiini aspekty stanovlennia teorii y praktyky rozvytku pidpriemnytstva u systemi rynku [Evolutionary aspects of the formation of the theory and practice of entrepreneurship development in the market system]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia – Scientific View: Economics and Management*, no. 2(82), pp. 42–49. <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-7>
5. Zakon Ukrainy “Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini” [Law of Ukraine “On accounting and financial reporting in Ukraine”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (accessed May 5, 2025)
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Available at: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (accessed April 1, 2025)
7. Marchenko V. M. (2022) Osnovy pidpriemnytskoi diialnosti: pidruchnyk [Basics of Entrepreneurial Activity: textbook]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Politehnika. (in Ukrainian).
8. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (accessed April 15, 2025)